

ЈЕДНА БУЈУРУЛДИЈА О ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ.

Позната је ствар да је шејх Сејфудин Фехми Кемура издао повећи број турских докумената (већином бујурулдија и неколико фермана) који се односе на први српски устанак.¹ Већ том приликом један критичар је истицао да Кемура није успео у свом плану, „јер је књига остала zbirka dokumenata i ništa više“ (В. Скорић у *Književnom Jugu*, књ. I, стр. 352). Други критичар је укратко изнео ток Кемурина живота и „учења“ да тим више нагласи како „Кемура... није био нимало стручно образован за неки сложенији научни рад и у колико је хтео да изиђе из обима простог скупљача, у толико је тај његов недостатак више упадао у очи“ (В. Ђоровић у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. III, стр. 283). Оба критичара су том приликом признала да је Кемурина збирка врло корисна као грађа, само је проф. Ђоровић додао да она „ипак мање пружа за постављену тему него што би човек очекивао, и, чини ми се, мање него што би се могло наћи“.

Ориенталисти би овој књизи и уопште Кемуриној методи могли да праве такође врло озбиљне замјерке; тако, на пример, да посве занемарује критику текста, да преводи врло слободно па и нетачно, односно да више износи садржину извеснога места него ли његов прави превод, даље, да многе турске и источњачке речи не преводи нити их тумачи, да реалије не објашњава и т. д. Међутим, не треба увек бити ориенталист да се примети како Кемура несигурно и нетачно преводи и да „за дипломатичке потребе његови преводи нијесу поуздани, будући да много испушта“ (в. Др. Јосип Матасовић, *Фојничка региста*, стр. 228, напомена 2, и стр. 229-b, напомена 1). Других нетачности, кривог претварања датума, противречности и сличног има такође у великој мери код Кемуре. Ово се мора са жаљењем констатовати, јер нас је он ипак задужио многим корисним радовима и подацима. Само, велика је штета што тим радовима морамо приступати с приличном резервом и што их често требамо поновно ревидирати односно преводити. Недостаци његова рада појаве се нарочито онда кад човек наиђе на оригинал документа који је он већ превео и обрадио. Такав случај се мени десио и хоћу да о њем проговорим на овом месту. Наравно, то је само донекле повод односно оправдање мога чланка, а не узрок његов, јер, како ће се одмах видети, докуменат о коме је реч заслужује сам по себи нашу пажњу.

То је бујурулдија сејид-Мустафа-паше, босанског валије, којом позива Сарајлије да се спреме на угушивање (првог) српског устанка. Она је, са још једним ферманом, изостала из поменутих Кемуриних књиге о *Првом српском устанку под Карађорђем*, и професор Ђоровић је накнадно, после пишчеве смрти, саопштио његов (Кемурин) превод од та два документа у поменутој (III) књизи *Прилога*, стр. 236—240. Поред тога што се оба документа односе на тако важно доба из наше народне историје, мене су они

¹ *Prvi srpski ustanak pod Karagjorgjem od godine 1219.—1804. do godine 1279.—1862.* По турским изворима: превео и уредио Кемура Сејфуддин Фехми. Сарајево 1334.—1916.

интересовали и са чисто дипломатичке стране и хтео сам да им нађем оригинал. Ово сам тим више желео што цела Кемурина књига почива на *преписима* који се налазе у *сицилима* (регистрима) тадашњих кадија у Сарајеву, а не на читању оригиналних докумената; поред тога, у читавој књизи није дат ниједан факсимиле ни оригиналног ни преписаног документа помоћу којег би се, у случају потребе, могао контролисати штампани текст. Што се тиче *оригинала* реченог фермана, изгледа да га ни Кемура није видео, јер је испод превода тога фермана (*Прилози*, III, 239) ставио напомену: „Ферман у сицилу бр. 45. стр. 79. У царевуј цамији у Сарајеву“. Дакле, и у овом случају се наш писац послужио преписом, а не оригиналом. Међутим, превод бујурулдије је извршен према оригиналу, јер у напомени (стр. 240) стоји да је оригинал *био* у шејх Кемуру. Копајући ових дана по својим харијама, наишао сам на један турски докуменат који ми је г. Ђоровић још раније љубазно уступио, али сам га ја мислио објавити са осталим турским повељама које сам сакупио. Међутим, кад сам овај докуменат мало боље загледао, видео сам да је то *оригинал* оне бујурулдије која је „преведена“ у *Прилозима*, и зато сам одлучио да га одмах напосе и детаљно обрадим, и то тим пре што је моје схватање текста захтевало потпуну ревизију Кемурина превода.

Пре него пређемо на нашу бујурулдију, треба укратко рећи шта се уопште разумева под овим турским изразом. Буквално преведена, реч бујурулдија значи „благоизвољено је“, „наређено је“, дакле ради се уопште о неком вишем „наређењу“. Оваква „наређења“ завршавају речима „... дејј бијурлду фи...“, што значи „... овим речима је наређено дана...“ (следеће датум). Бујурулдије је издавао (својим подређеним) обично намесник које турске покрајине или управник којег санџака, али су се оне издавале и у другим приликама, нарочито у старије доба. Тако, на пример, професор Георг Јакоб је саопштио три старије бујурулдије (од 1581, 1580 и 1579 године) знатно другачијег типа (в. *Türkisches Hilfsbuch*, 3. изд., I. део, стр. 90—93). У најстаријој од њих (од 1579 г.) *јавља се* у Цариград како царски патент („берât“) једног мартоласа у Стоном Београду садржи незнатну грешку у писању очевих имена, па му се не може плата издати док се та грешка не исправи. Поред различите садржине ових трију (Јакобових) бујурулдија пада у очи нарочито и то да речи „бијурлду фи... (датум)“ стоје одмах на *врху* документа, пре осталог текста. Један чешки турколог (проф. Јан Рипка) објавио је две турске бујурулдије из 1664 године од којих је прва изричито „*salvus conductus*“ раје о којој се у документу говори (в. *Čtyři turecké listiny z Dolného Kamence na Slovensku*, сепаратни отисак из часописа *Průdy*, год. XI [1927], бр. 6 и 8, стр. 7 и даље). У Викирхаузеровој турској *Хрестоматији* (Беч 1853, страна 303—304) има такође једна бујурулдија (из 1842 године) која је у основи више једно ласкаво писмо тадашњег сараскера редовне војске, управљено енглеском генералу Jochmus-у, него ли неко наређење.

Са чисто дипломатичке стране бујурулдијама се до сада врло мало пажње поклањало, и на страни и код нас. У интересну сферу већине учењака улазили су готово једино фермани, и то претежно старији. Доста је само потсетити на то да Крелицове познате *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache* (Беч 1922) садрже само фермане из друге половине XV века.² Међутим, очевидна је ствар да ни бујурулдије не треба посве занемаривати; оне заслужују извесну пажњу и са дипломатичке и са садржајне стране. Покојном Кемури треба у заслугу уписати што имамо објављен један велик број бујурулдија у посебној књизи, али, како је већ горе речено, оне нису објављене према оригиналима него према преписима у судским регистрима, а у целој

² Кад је овај чланак већ био готов, дошле су ми H. Scheel-ове *Die Schreiben der türkischen Sultane an die preussischen Könige in der Zeit von 1721 bis 1774 und die ersten preussischen Kapitulationen vom Jahre 1761* (= *M S O S As.*, XXXIII, 1—82, Berlin 1930). Ово издање садржи турске повеље из XVIII века, које су до сада биле такође доста занемарене.

књизи нема ни једног факсимила. Да су Кемуруни преводи ових буџурулдија обично непотпуни и непоуздани, видели смо још у почетку овога чланка, а видећемо још боље у његову продужењу. Г. Мудеризовић је дао, додуше, фотографије трију буџурулдија (*Гласник земаљског музеја*, XXVIII, стр. 3, 6 и 9) и саопштио је на истом месту извод садржине од неких буџурулдија, на којима је расматрао валијске печате, али ниједну буџурулдију није транскрибовао у *несхи*-писмо (= обично арапско писмо за штампу) нити је иједну у целости превео.

Да се боље разуме садржај наше буџурулдије и да се може одредити место које јој припада међу документима у поменутој Кемуриној књизи, потребно је знати следеће. У јесен исте године које је и наша буџурулдија издана (1805), тадашњи босански намесник Мустафа паша добива султанов ферман, датован почетком реџеба 1220 год. по хиџри (т. ј. крајем септембра 1805 по новом календару), којим му наређује да се спреми на угушивање српског устанка са „свим пашама, беговима и бегчићима (и) са свијем народом босанским“ (немајући оригинала наводим према Кемурину преводу у *Прилозима*, књ. III, стр. 238, ред 7 и 6 одоздо). Исти ферман ставља валији у дужност да се договори са горе поменутима о свему што треба у ту сврху предузети. На основу тога фермана, Мустафа паша издаје 7 шабана 1220 (= 31 октобра 1805) буџурулдију, упућену истим личностима које су наведене у почетку наше буџурулдије, којом им саопштава укратко садржину фермана и позива их себи на саветовање у Травник, скрећући им пажњу на то да им је овакав позив упутио писмено још пре десетак дана, али да се они томе позиву нису до данас одазвали.³ Ова буџурулдија (од 7 шабана) је отшампана у Кемуриној књизи на страни 34—36. Испод њена превода Кемура додаје: „Na osnovu zapovijedi rečene bujuruldiје nekolicina prvaka ode iz Sarajeva u Travnik, i nakon zgovora zaključe, jošto se ne vidi velika potreba za dizanje vojske, da se odgodi dizanje iste do iza bajrama, te kako-tako mogne ramazan mirno kod kuća ispostiti.“

Међутим, десет дана пре него је рамазан и настао, валија издаје ново наређење истим лицима и по истој ствари: то је наша буџурулдија, датована 19 шабана 1220. По хронолошком реду, она заузима место одмах иза поменуте буџурулдије од 7 шабана исте године. Следећа буџурулдија коју је Кемура саопштио (стр. 36 и 37) датована је 23 шевала 1220, дакле два месеца и неколико дана после наше.

Са чисто формалне стране, наша повеља изгледа овако. Формат јој је 49×35 см. На десној страни хартије остављено је око 5 см. слободна простора, на коме није ништа писано. Писмо је, као обично у буџурулдијама, тако звана *divâniја* (*divâni*), т. ј. диванско или канцеларијско писмо. Диванско писмо је непосредни наследник старог дипломског писма (*tevqi*) које се највише употребљавало у повељама из раног доба турске царевине (упор. Moritz у *Enzyklopaedie des Islam*, I, 404^b, односно Kraelitz, *Osmanische Urkunden*, стр. 16). Од горе поменуте три буџурулдије у Јакобову *Hilfsbuch-u*, прва и једина која је дата у факсимулу, такођер је писана диванским писмом, што значи, поред осталог што се о овоме питању зна, да се ова врста писма употребљавала за буџурулдије већ крајем XVI века (1581).⁴ Противно од фермана где писани редови иду готово водоравно, у буџурулдијама линије иду косо, пењући се до извесне максималне висине на левој страни текста т. ј. на крају ретка. Такав је случај са поменутом Јакобовом буџурулдијом из XVI века и са обе Рипкине из XVII века, које сам горе мало пре навео. Врло косе линије сам запазио и у две буџурулдије из XVIII века, које се налазе у приватном поседу, а које сам скоро имао у рукама. Старија

³ Након читања Кемурине књиге, г. Скарић се с правом чуди „kako su u Bosni sa izvesnim indiferentizmom predusretali iz Carigrada i od bosanskog vezira naredene vojničke mere“ (*Književni Jug*, I, 352).

⁴ Једна проба диванског писма из новијег доба (1300 по хиџри = 1883) налази се и у Хагопиана, *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar*, Heidelberg, 1907, у додатку стр. 28

је датована 5 реби-ус-санија 1123 по хиџри (= 1711), а упућена је управитељу скадарског санџака и плавском кадији по једном спору чисто приватно-правне природе. Млађа бујурулдија носи датум 25 мухарема 1206 (= 1791), издата је од стране београдског намесника Ебу-Бекир паше, а тиче се амнестије која је била загарантована раји Свиштовским миром. Према томе, упадно коси редови наше бујурулдије из почетка XIX века су само наставак једне традиције која је постојала већ неколико векова. Ја намерно велим „упадно коси редови“, јер знам да има и фермана са косим редовима; али ми се чини да је ова појава код фермана знатно ређа и да је њихова „косина“ куд и како мања. Примера ради, довољно је упоредити фермане у Крелицовој наведеној књизи и у Јакобовим *Türkische Urkunden aus Ungarn* (Kiel, 1917). Потези писма у нашој бујурулдији су иначе доста крупни и у главном јасни; ипак, без извесне извежбаности у читању диваније и у опште старијих турских докумената, многа би места остала нечитка и недешифрована. Интересантно је да на полеђини нема никаквих канцеларијских напомена ни прибелешки, сем што је неко, вероватно доцније, оловком написао турски: „бујурулдија о увођењу српских неверника у послушност.“

Како је стручњацима познато, турски фермани, бујурулдије и друге повеље, па шта више и обична писма, имају на врху, пре почетка самога текста, т. зв. инвокацију, и то најчешће знак за арапску реч „*huwa*“ (هو) што значи „Он“ (мисли се „Бог“), али на нашој бујурулдији нема ни трага од тога знака. Међутим, пошто ово „*huwa*“ обично стоји у висини од неколико центиметара изнад текста, врло је вероватно да је оно стајало и на челу нашега документа, али на горњем рубу који је неко доцније одрезао.

Оно што је тугра за ферман, то је печат за бујурулдију, иначе немају правне важности ни обавезне снаге. Само, док у ферманима царски знак стоји „од прилике у првој трећини листа“ (Kraelitz, *op. cit.*, p. 18), на бујурулдијама се печат оних који имају право да их издају утисне више на десно, обично одмах изнад првих речи текста. Наш печат је овалан који има у ширем пречнику 37 mm, а у ужем 30 mm. У отиску печата на бујурулдији већина слова није јасно изашла; нарочито у горњем делу отиска, у оба поља унаоколо, слова су бледа и нечитка. Сразмерно је још најчиткији текст у средини печата и у доњем левом пољу. Али пошто је овај печат фотографисан и описан у горњем чланку Р. Мудеризовића (*Гл. зем. муз.*, XXVIII, стр. 20, под бројем 22), дешифровање је било знатно олакшано, јер сам могао упоредити оба отиска. Само, ја не могу у свему прихватити ни читање ни превод који је г. Мудеризовић односно његов помагач, покојни М. Енвер Кадих (*ibidem*, стр. 1.), дао. Знајући да печати многих достојанственика, поред различних имена, имају сличне или чак и исте стихове, изреке, паролe и т. д., ја сам и овом приликом погледао познату Хамерову расправу о овом предмету (*Abhandlung über die Siegel der Araber, Perser und Türken*, Беч, 1849) и нашао сам (стр. 42) да печат неког Ахмед паше из год. 1190 (= 1776) и печат неког Хасан паше из 1183 (= 1769) имају исте турске стихове унаоколо као и отисак на нашој бујурулдији. Међутим, Хамерова транскрипција ових стихова не слаже се у појединостима са њиховим текстом на бакрорезима који су на посебној табели (под бр. 28 и 35) додати реченој расправи. Поред тога, ни Хамеров превод није без приговора. Дакле, тачан текст стихова није било могуће утврдити ни након ов.га. Ту ми је помогла метрика коју су, како изгледа, оба моја претходника посве из вида испустили. Четири стиха унаоколо печата римују се се као *a a b a* и могу се скандирати у метру *хезецу* (هزج), односно у једној од његове двадесет и четири варијације⁵ која се, према грчко-латинској метрици, може овако означити (читајући с лева на десно):

⁵ Све ове варијације наводе а) М. Garcin de Tassy, *Rhétorique et prosodie des langues de l'Orient musulman*, Париз 1873, стр 340 - 341, и б) 'Alī Ġānīb у свом уџбенику *Edebijât*, Цариград 1926, стр 201 - 202.

(Упореди F. Rückert, *Grammatik, Poetik und Rhetorik der Perser*, 'Gotha 1874, стр. 65). При скандирању треба наравно знати да се у старијој турској поезији кратки слогови често рачунају као дуги, јер се пишу са два (арапска) слова (конзонанта), па би се и у арапском сматрали као дуги слогови; на ово је Јакоб једном приликом скретао нарочиту пажњу у часопису *Der Islam*, VIII, стр. 112, Nachschrift. — Дакле, овде имамо посла са познатом формом *рубâије* (четверостиха) коју је код Персијанаца Омер Хајџам (умро око 1123) усавршио,⁵ а којом је код Османлија највештије руковао песник Хâлетî (1570—1631); сравни Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, vol. III, p. 224.

На основу свега, ја овако читам стихове унаоколо нашега печата:

ای حاکم فرمانکده⁶ خطه⁷ قدرت⁸
وی⁹ حاسم¹⁰ معموره¹¹ اقلیم¹² ارادت
هر قنده ایسم¹² عونکی دور ابلمه بدن¹³
یا رب بحق شرف مهر نبوت*

Овај четверостих значи у (више буквалном него лепом) преводу:

О Владару престонице¹⁴ у Земљи Моћи,
О Судију насеобине у Зони Жеље!¹⁵
Где год будем, не ускраћуј ми Своје помоћи,
Госпode, тако Ти части печата пророштва!

⁵ Пближе о овоме у моме чланку *Фиццелерд и Омер Хајџам у Страном прегледу*, I, 101—114.

⁶ У Хамера (стр. 42³) криво транскрибовано: فرمانده.

⁷ У Мудеризовића (стр. 20): خط.

⁸ Читање и скандирање овог стиха задавало је извесне тешкоће. Ја сам у почетку читао:

ای حاکم فرمانکده خطه قدرت

што је метрички могуће и што би значило:

„О Владару, у Твом наређењу је област (све)моћи!“ Али како ме ово читање није посве задовољавало, обратио сам се г. професору Јану Рипки за мишљење. Он је, у први час, предлагао: *ای حاکم فرمانده*, како и Хамер транскрибира. Ма да овакво читање чини извесни паралелизам са следећим (другим) стихом рубâије, ја сам скренуо пажњу свога прашкога колега на то да у моме печату јасно стоји *فرمانکده*, да Хамер криво транскрибује *فرمانده* и да то чини метричке тешкоће. Професор Рипка је уважио моје разлоге и предложио је читање које сам ја горе усвојио. Оно садржи паралелизам са другим стихом, као што је често случај у сличним приликама, и може се лепо скандирати. Само, како и колега Рипка признаје, овом се читању може приговорити то да речи *fermân-kedeh* нема ни у једном речнику. Али ово није никаква озбиљна замерка. Ја користим и ову прилику да се професору Рипки најлепше захвалим на његовој предусретљивости.

⁹ У Хамера нетачно транскрибовано: *وای*.

¹⁰ У Мудеризовића криво прочитано: *حاکم*.

¹¹ У Хамера испреметано: *معمور*.

¹² У Хамера: *اسم*.

¹³ У Хамера штампарска грешка: *بدن*.

* (Овај текст је штампан без *кесри*, *фешхи* и без *шешдидâ*, јер штампарија нема тих знакова.)

¹⁴ „Fermân-kedeh“ значи управо „заповедништво, место из кога се заповеда“, дакле у ствари „престони град, престоница“.

¹⁵ Ја сам намерно хтео да се и у преводу, колико је то уопште могуће, види паралелизам оригинала. Оба стиха односе се, наравно, на Бога.

Под „печатом пророштва“¹⁶ мисли се овде, а и на другим сличним местима (на пр. у Хамеровој поменутој расправи о печатима стр. 22), пророк Мухамед, односно младеж који је он од рођења имао на леђима између плећа, а који се сматра као знак пророштва и пророчке мисије. Тај младеж помиње се још у најстаријем *Животопису Божијег Посланика (Siratu Rasûli 'Ulâhi)* од арапског биографа Ибн-Исхâка (умро 768 г.) који је до нас допро у преради Ибн-Хишâмовој (умро 833 г. по Христу). То место гласи у арапском оригиналу: *بين كتفه خاتم النبوة وهو صلي عليه وسلم* што ће рећи: „Између Његових плећа је био печат пророштва и Он је печат пророка (да Му Бог да благослов и спасење!)“¹⁷

Што се тиче арапског текста у средини нашега печата, он је врло једноставан и гласи само: *رب يسر امر سيد . مصطفى* т.ј. „Господе, олакшај посао сејид-Мустафи!“

Овај босански валија је син неког Исмаил паше, а родом је из Јени-шехера, т.ј. из Ларисе у Тесалији. Како Кемура (*нав. дело*, стр. 16) и Башагић (*Uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, стр. 120 и 182) тврде, он је дошао у Босну за намесника одмах иза (Ебу-) Бећир паше; Кемура, шта више, наводи и тачан датум (4 шевала 1219 = 6 јануара 1805) кад се ова промена догодила. Међутим, у званичном *Годишњаку* босанскога вилајета за годину 1292 (?),¹⁸ стр. 49 и 50, а наравно и у *Zamblur-a*¹⁹ који базира на званичним *Салнамама*,²⁰ иза Бећир паше долази Ванлија Мехмед паша, па тек онда наш Мустафа паша Јени-шехерлија. У сваком случају сигурно је да је Мустафа паша био врло кратко време босански намесник. По Кемури (на истом месту), он је већ 5 мухарема 1221 (= 25 марта 1806) умро у Травнику, баш кад се спремао с војском на Шабац. У познатом турском биографском делу од Мехмеда Сурејџа (*Sigill-i 'osmânî*), књ. IV, стр. 468, говори се такође о једном Мустафа-паши Јени-шехерлији, који је исто тако син сејид-Исмаил паше, и који је (почевши од 1217 год.) био намесник на разним местима, али се Босна никако не помиње, а, што још више смета, наводи се да је умро тек после 1237, дакле шеснаест година после смрти босанскога намесника. Како се види, ови се подаци не слажу. У осталом, позната је ствар да је *Сиџил-и 'осмâни* често врло непоуздан. С друге стране, Шемсудин Сâми бегов *Kâmûs-ul-'alâm* не зна ништа о овом Мустафа-паши.

Што Кемура издавача наше бујурулдије стално назива *сејјидом*, није неоправдано; тако стоји у његову печату и на челу преписа његових бујурулдија у сарајевском судском регистру (*сиџилу*). Али пошто Кемура реч *сејјид* увек пише великим словом (Sejjid Mustafa paša, Sejjidi Mustafa paša или чак и Sejjidi Mustapaša на стр. 46 и 54), многи читаоци, нарочито неориенталисти, могу помислити да се ради о једном особеном имену, што није никако случај. Читаоци ће пасти у ово искушење тим пре што Кемура нашег валију зове каткада само Сејјиди пашом (стр. 69). Међутим, *сејјид* није никакво име него само почасна титула. Ова арапска реч (пише се *سيد*, а изговара заправо *сајјид*) значила је код старих Арапа „старешина“ или „по-

¹⁶ У турском: *mühr-i nubuwwet*. Прва реч *mühr* је персијска (ср. санскртско *mudrā* — са истим значењем; в. Horn, *Grundriss der neupersischen Etymologie*, стр. 224), али је Турци обично изговарају *muhur*, у ком је облику и нама дошла; она значи „печат“ уопште, онда „прстен са печатом“ и најзад „отисак печата“. *Nubuwwet* значи „пророчко звање, пророштво, профетија“, јер *nebi* (арапски изговор *nabi*) = „пророк, доносилац Божијих вести људима“ — Упореди о овоме печату и чланак Абдуллатиф Субхи-паше у *Târîx-и 'osmânî энџумени меџ-му'аси*, VII (1332), стр. 372—377

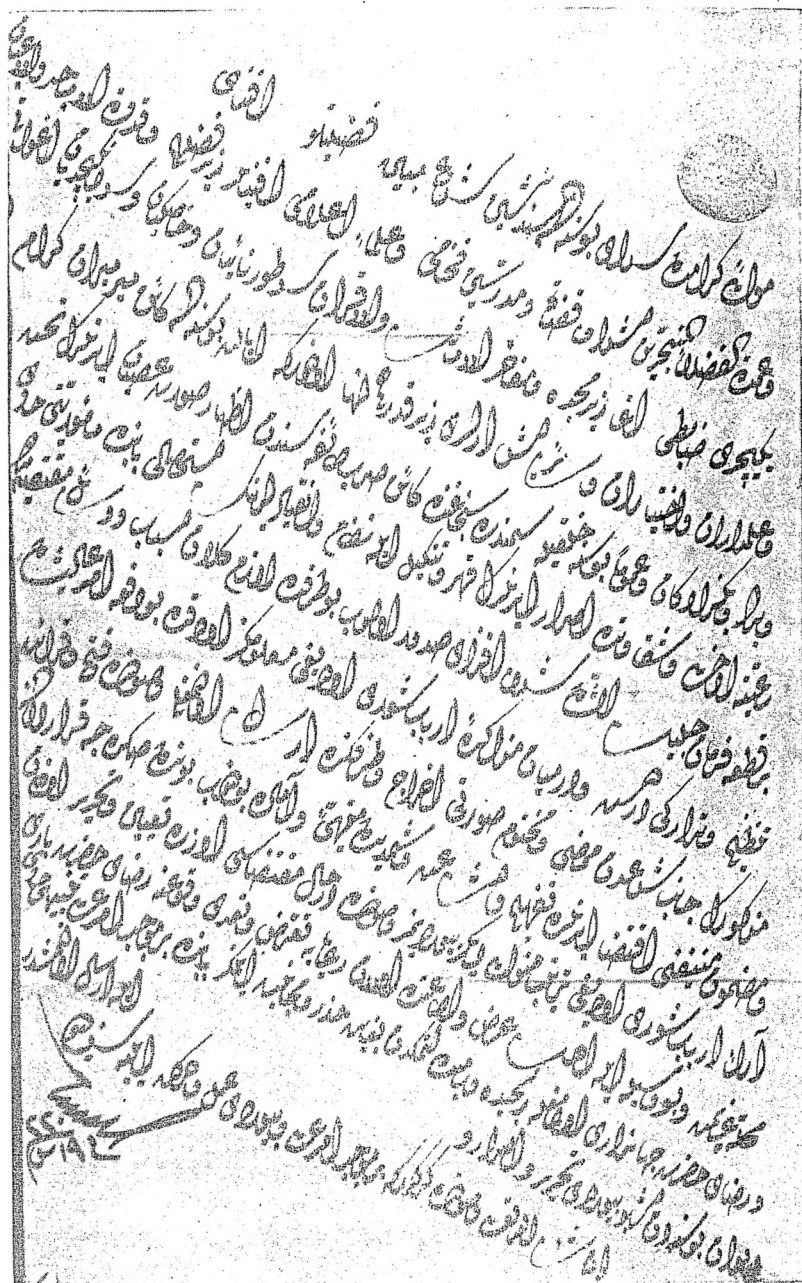
¹⁷ *Das Leben Muhammed's nach Ibn Ishâk bearbeitet von Abd el-Malik Ibn Hirschâm*, hrsg. v. Dr. F. Wüstenfeld, (Göttingen 1858—1860), књ. I, стр. 266. У Веил-ову преводу ово се место налази у I. књизи, на стр. 198.

¹⁸ Ја овде стављам упитник, јер примерак који ми је сада при руци нема почетних ни завршних страница

¹⁹ *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*, стр. 173.

²⁰ О овом односу упореди мој приказ у *Прилозима* књ. X, стр. 297.

главица“ којега племена. У народу, она се почела доста рано изговарати као *sūd*; одатле је настала и шпанска реч *Cid*, по којој је гласовити шпански народни јунак из XI века постао познатији него по свом правом имену.²¹

Доцније и сада поглавица арапског племена се зове *shejx* (код нас се обично пише криво *shejk*), а назив *sejjid* могу носити само (прави или самозвани)

²¹ Право име кастилијанског витеза је Родриго Диас де Вивар. По *Enzyklopaedie des Islam*, књ. IV, стр. 340, он је био неко време у служби Мукталира, маварског владара Сарагосе, а после његове смрти служио је у његовог сина Му'тамина. Кад је у борби против Му'таминових непријатеља извојштио сјајну победу код града Алменара, његови муслимански војници прозваше Родрига „*sidi*“, што значи „мој господар“. Ово су Шпанци превели са „*mio Cid*“, а доцније је отпала посвојна заменица и преостало је само „*Cid*“.

потомци Мухамедове кћери Фатиме, односно њеног сина Хусејна, познатог шиитског мученика. Они који имају право на ту титулу (или је бар себи присвајају), стављају је *пред* своје име² у лични печат и иначе, а тако је радио и наш Мустафа паша Јени-шехерлија. У осталом, ни у поменутом сарајевском сицилу нема он увек ове титуле, него се каткад зове само Мустафа паша (Кемура, стр. 16). У списку босанских намесника у горе поменутој званичној *Салнами* (од 1292 ?) стоји само: „Јени-шехерлија Мустафа паша“, дакле, пашинска се титула наводи, али не наслов „сејјид“, који смо видели на печату.

Како сама буџурулдија изгледа, види се из приложеног факсимила. Дешифрована у обична арапска слова, она гласи:*)

- (1) موالى كرامدن سراى بوسنده مسند نشين شرع ميين فضيلتو افندي
- (2) وعمدة الفضلاء المتبحرين اشراف قضاة ومدرسين فضاي و علماء اهلامى افنديلر زيد
- (3) فضلههم وقدة الامجاد والاعيان
يكيجرى ضابطى اغا زيد مجده ومفاخر الامائل والاتران سرطورتائيان و خاصكيان
وسردنكيچديان اغواني
- (4) وعلمداران واختياران وساژ ايش ارلرى زيد قدرهم انها اولنوركه ايات بوسنده كاش
ميرميران كرام
- (5) و بك وبكزادكان وعموماً بوسنه خليفه سمندره سنجافنده كاش صرب طاشه سمندن
اظهار صورت عصيان ايدنلرك تحت
- (6) رعبته ادخالى وشقاوتده اصرار ايدنلرك قهر وتكيل ايله نظام واقيدارلرك استحصالى
بانده مأمورىتى حاوى
- (7) بر تظه فرمان جليل الشان شرف افزاى صدور اولوب بو طرفده لازم كلان اسباب
و وسائل مقتضيهك
- (8) تنظيم وتداركى دردست ودرميان مذاكره ارباب شورى اولدينى معلومكز اولدنده
بودفه امر طائشان
- (9) مذكورك جانب شرهدن محضى ومختوم صورتى اخراج وطرفكزه ارسال اولنمغله وصولنده
فتح وقرائت
- (10) و مضمون منيفى اقتضا ايدنلره تفهيم واشاعت وشمديدن متبهيء وآماده بولنوب بوندن
صكرمهجه قراردادده
- (11) آراء ارباب شورى اولدينى ترتيب منوالى ديكر بيورلدنغز وصولنده درحال مقتضايى
اوزره تعيين ونحريز اولنان
- (12) محله عزيمت وبوسيله ايله اهل عرض واطاعتده اولان رعايابه تعرض وتهدى وتوهنه
رضاي حضرت بارى
- (13) ورضاي حضرت جهاندارى اولماءله رنجيده ورميده اتمكدن بقايت حذر و مجانبت ايلككز
بانده بر موجب امر عالي تنبيهى حاوى
- (14) ديوان بوسندهن اشبو بيورلدى تحرير و اصدار و
ايله ارسال اولنمشد
- (15) ان شاء الله تعالى وصولنده كرگدركه بر موجب امر عالي و بيورلدى عمل و حركت
ايه سر ديو
- (16) سورلدى

فی ۱۹ س سمه ۲۲۰

²² И енглеска племићка титула *Sir*, која значи исто што и арапско *sīd* („господар, господин“), ставља се *испед* рођеног (крсног) имена: *Sir Edward Gray*, *Sir Mohammad Iqbal*, и т. д.
(*) У оригиналу ове буџурулдије увек стоји *шешид* где треба, а тако исто и *кесра* испод *хемзе*. Наравно, ја сам ове знакове задржао и у дешифровању, али пошто их штампарија нема, текст је морао бити штампан *без њих*.)

Превод бујурулдије:

Пресветлом¹⁾ господину, благородном мули²⁾, представнику светлог шеријата у Сарајеву;

Господи часним кадијама, високим мудерисима и великој улеми, стубовима дубоке учености, — нека им се повећа знање! —³⁾

Господину јаничарском заповеднику,⁴⁾ узору славних поглавара,⁵⁾ — нека му се повећа слава! —³⁾

Господи заповедницима турнаџија,⁶⁾ хасеџија⁷⁾ и серденгечдија;⁸⁾ бајрактарима, старешинама⁹⁾ и осталим људима од звања, поносу сличних и једнаких,¹⁰⁾ — нека им се повећа моћ! —³⁾

Ставља се на знање:

Како вам је познато, издан је један превишњи и пречасни ферман¹¹⁾ којим ми се наређује да помоћу¹²⁾ благородних миримирана,¹³⁾ бегова и беговских синова у босанском ејалету¹⁴⁾ и уопште помоћу¹²⁾ босанскога народа покорим оне Србе смедеревскога санџака који су се показали непокорни и да савладам, подвргнем и на ред и послушност натерам упорне устанике, па је овде⁵⁾ заседао један савет који је већао о томе која би средства требало предузети и које би начине ваљало (у ту сврху) употребити. Сада¹⁶⁾ је извршен препис поменутога високога наређења (= фермана) које је од стране шеријата оверено потписом и печатом,¹⁷⁾ и шаље се вама. Кад вам дође, отворите га и прочитајте, а онима којима треба објасните и објавите његову високу садржину. Од сада се већ приправљајте и спремајте, па кад вам мало доцније⁸⁾ дође наша друга бујурулдија са распоредом који су чланови савета утврдили, крените одмах на оно место које, према указаној потреби, буде одређено и означено. Пошто ни вишњи Творац ни узвишени Светодржац¹⁹⁾ не желе (= не допуштају) да се при томе врши напастовање и тлачење честитих људи и покорне раје, чувајте се и клоните до крајњих граница да им (ичим) додијавате и досађујете. По том предмету, а на основу високога наређења, ова се бујурулдија као озбиљна опомена написа и издаде на босанском дивану²⁰⁾ и шаље вам се по²⁾).

Кад вам, ако вишњи Бог дадне, дође, треба да урадите и поступите према високом наређењу и бујурулдији.

Овако је наређено 19 ша'бана 220 године (= 12 новембра 1805 по новом календару).²²⁾

НАПОМЕНЕ УЗ ПРЕВОД БУЈУРУЛДИЈЕ.

1) Тако сам ја превео турско-арапску почасну титулу *faziletlu*, која у званичном протоколу припада великим мулама (ср. Barbier de Meynard, код те речи). Ферџдџин бег, *Munša'dtu 's-selâfin*, издање од 1274, књ. I, стр. 11, наводи другачије титуле и за муле и за кадије него су у нашој бујурулдији.

2) Мула (мола или монла) долази од арапске речи *mawli* (mevlî) која значи „Господ, господар“, или „господин“. У државној служби наслов „мула“ (упореди *monseigneur* као титулу француских прелата и т. д.) имале су само велике (врховне) кадије. По Хамеру (*Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, II, 385), било је великих и малих мула. Велике муле су столувале само у неколико најважнијих градова у читавој царевини (Цариград, Једрене, Бруса, Каиро, Мека...), а мале муле су седице у десет градова другог реда (Багдад, Сарајево, Софија, Београд, Пловдив и т. д.). У осталим градовима су судиле обичне кадије. Међутим, ово се стање често мењало; упореди Башагићев чланак „Kako se za turske uprave Jugoslavija dijelila na kadiluke“ (*Novi Behar*, IV, 177—179).

3) Уз титуле дође обично и овај додаток, али се, према положају (рангу) личности, и он донекле мења. У Кемурину преводу се не види ова разлика, јер он увек једнако преводи („da vam Bog pomogni čast!“).

4) Треба тачно разликовати јањичарског агу од јањичарског забит-аге у провинцији, о коме је овде реч. Јањичарски ага (у турском *jenîçeri agası*)

јест јаничарски генерал и старешина читавога јањичарског оцака (= корпуса), који је имао првенство пред свима осталим официрима и пред државним министрима. Он је имао своју нарочиту палату и канцеларију (диван) у Цариграду, а уједно је био и шеф полиције у престоници (упор. Cl. Huart у *Enzyklopaedie des Islam*, у чланку *Јаничари*). Напротив, провинцијске јаничарске аге су знатно нижега ранга (в., на пример, Крелицову расправу о пенчи [Handfeste] у *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, 266). Ипак, јаничарски ага у Босни је стајао на челу читаве војске и био је главни пашин саветник (ср. *Гл. зем. муз.*, XL [1928], стр. 15). Мула Мустафа Башескија забележио је у свом некрологију (*Гл. зем. муз.* XXXI [1919], стр. 39–59) под годином 1201 (= 1786) смрт „starca јанјичарског аге казанџије Мула Салиха Бурековића“. — За време српског устанка било је јаничарство јако развијено у Сарајеву: 1 јаничарски ага, 6 турнаџибаши, 27 хасеџија, 97 серденгечдија, 137 бајрактара, 3 чаушаге, 13 чауша, 11 башескија и т. д. (према *Гл. зем. муз.*, XXIX [1917], стр. 105–114 и стр. 284¹).

5) Према Ферѿдѿн бегу, I, 10, ова титула се употребљава, међу осталим, и за туниског *деја*.

6) *Турнаџи* је значило у турском најпре „чуvara ждралова“ (*џурна* = ждрал) у царској палати, а доцније је седамдесетрећи (по Barbier de Meunard-у s. v.: шездесетрећи) јаничарски пук добио ово име. Старешина овог пука се звао *џурнаџи баши* (Redhouse, стр. 1254). По Хамеру (*Staatsverfassung*, II, 203), он је имао ранг генерал-лајтнанта и играо је важну улогу у јаничарском ратном савету. Како неки тврде, турнаџи башина је дужност била и то да, по потреби, оде у Румелију и купи децу у јаничаре (ср. Hâmit ve Muhsin, *Türkiye tarihi*, Istanbul 1930, стр. 499).

Како је на више под 4) напоменуто, почетком XIX века било је 6 турнаџибаши у Сарајеву.

7) *Хасеџије* су били нарочити *гардисџи* у султанову двору (упор. Крелицове *Corollarien*, стр. 24), а како Redhouse s. v. тврди, тако су се звали и неки јаничарски пукови (14, 49, 66 и 67). Старешине ових пукова, т. зв. *хасеџи-аге*, често су долазили у провинцију по нарочитом послу јаничарског оцака (корпуса); в. Hammer, *Staatsverfassung*, II, 204, и *Enzyklopaedie des Islam* код речи *Јаничари*. У некрологију Мула Мустафе Башескије помиње се неколико сарајевских хасеџија (види, на пр., године 1184, 1198, 1206 и 1212 по хиџри).

8) Ова реч је састављена од персијске именице *ser* („глава“; упореди у нас *сердар* у значењу „главар, поглавар“) и трећег лица перфекта турског глагола *geçmek* („проћи се чега, одрећи се...“) и значи оног који „се одрекао главе“ или, како бисмо ми рекли, који је метнуо главу у торбу. Додуше, у нашој бујурудџији стоји јасно *serdengicdijîn* (= персијски плурал од *serdengicdi*) место *serdengicdijân*, како се обично писало. Међутим, како ми је покојни професор Крелиц једном приликом љубазно саопштио, *giçmek* је, по свој прилици, само старији облик од данашњега *geçmek*. Именом *серденгечдије* су се означавали они добровољци који су ишли у првим бојним редовима и предузимали најопасније нападаје (в. Barbier de Meunard, II, 77), а већином су се рекрутовали из редова јаничара. Ови добровољци су, поред своје редовне плате, добивали одмах и нарочити додатак од десет (10) аспри дневно. После свршетка рата, серденгечдије су задржавале тај свој додатак све до смрти. Ако би још једном добровољно учествовали у рату, добили би, поред старог додатка, још нових десет аспри, које би такође задржали све док год су живи (Hammer, *Staatsverfassung*, II, 220). Кад се зна за ове изузетне повластице, није чудо што се тако често сусрећемо са серденгечдијама у разним документима. Тако, на пр., горе поменути Башескија забележио је у свом некрологију смрт петорице серденгечдија (под годинама 1184, 1186, 1211, 1212 и 1214 по хиџри). За Мустафу Хаџи Бешлиагу „od 10. odjela“ вели да „nije htio postati agom serdengicdija“ (под годином 1211

по хиџри), а за Хаџи Абдулах агу Бригу забележио је (1212 године) да је умро „као *stari serdengečdijski aga od 10. odjela*“. Почетком XIX века, како знадемо из г. Мудеризовићева пописа сарајевских јаничара, било је 97 серденгечдија у Сарајеву! Поред тога, пола века доцније, на једном надгробном натпису Мустафаре Златара у Мједеници џамији у Сарајеву стоји изричито да је он био „серденгечдија“. Овај натпис који је снимио покојни Кемура (*Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, сепаратни отисак из *Glasnika zem. muzeja* за 1909 [XXI], стр. 3), носи датум 10 рамазана 1279 г. ј. 1863 године (у Кемуру нетачно: 1862).

9) У неким бујурулдијама истог сејид Мустафа паше и из исте године као наша, стоји на овом месту у наслову јасније: *ogak ihtijarlary*, т.ј. „оачке старешине“, дакле јаничарске старешине; ср. Кемура, *нав. дело*, стр. 21 и 27. У наслову једне друге бујурулдије (у истој књизи, стр. 34) стоји још потпуније: *ogak ve čarši ihtijarlary*, т.ј. „оачким и чаршијским старешинама“.

10) По Ферџдун бегу, I, 10, слична титула („узор сличних и једнаких“) припада чаушима и спахијама на Порти.

11) Кратка садржина тога фермана и позив на зговор у Травник саопштени су надлежним властима у Сарајеву валином бујурулдијом од 7 шабана 1220 г. (упореди горе стр. 3, односно Кемура, *н. д.*, стр. 34—36).

12) Овде се мој превод у основи разликује од Кемурина. Ферман наређује сејид Мустафа паши да се спреми против устаника „са свима пашама, беговима и бегчићима (и) са свијем народом босанским“, како сам Кемура преводи у *Прилозима*, III, стр. 238, 7 и 6 ред одоздо (упореди и стр. 239, 6 и 7 ред одозго: „са пашама, беговима и бегчићима“), односно „и *spogazumi sa bosanskim mirimiranima, bezima, plemićima i svim Bošnjacima*“, како је преведено у *Првом српском устанку* (стр. 36, ред 3 и 4 одозго) од истог писца. Упркос свему томе, превodeћи нашу бујурулдију, он је цели овај пасус погрешно ставио у наслов (*Прилози*, III, стр. 240, ред 10—12).

13) *Mirimirân* (буквално „кнез кнезова“) јест персијски превод арапског *amîru 'l-umarâ* (са истим значењем) односно турског *bejlerbeji*, што значи „бег бегова, беглербег“. Овај су наслов у почетку имали генерални гувернери (намесници) појединих турских покрајина. Њима су били подређени управници појединих санџака (области), с насловом санџакбеџи (упор. Р. А. von Tischendorf, *Das Lehnswesen in den moslemischen Staaten insbesondere im osmanischen Reiche*, Lpzg 1872, стр. 119). Међутим, доцније, већина санџакбегова је добила ранг беглербеге, а ови опет ранг везира (в. Kraelitz, *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, стр. 266). На концу је *миримиран* (односно *беглербег*) била само почасна титула паше другог ранга, у нашем случају појединих санџакбегова. Леп пример за ово срозавање титула налази се, међу осталим, и код Кемура (*нав. дело*, стр. 21, 7 ред одоздо, односно у српском преводу стр. 22, при дну), где се Хасан паша, тадашњи мутесариф зворничког санџака, зове „благородни миримиран“ (میرمیران گرامدن).

14) *Ejâlelî* (или *ajâlelî*) је старији назив за *vilâjetlî*. По Башагићу (*Novi Behar*, IV, 178), „*ajaleti su prozvani vilajetima*, а *beglerbezi valijama*“ услед реформи Сулејмана I Законодавца (1520—1566).

15) „Овде“ (турски *و طرفه*) значи у овом случају „у Травнику“, где је тада било седиште намесника. Исто тако, кад сејид Мустафа паша позива надлежне из Сарајева к себи на зговор, он не вели „у Травник“, него само „овамо“ (турски *و طرفه*); упореди Кемура, *нав. дело*, стр. 35, ред 4 и 13.

16) Како је речено у напмени 11), Сарајлијама је у почетку саопштен само кратак садржај фермана, а *сада* им се шаље цео у препису.

17) Оверавање докумената је вршио увек кадија, а да је препис веран своме оригиналу, потврђивао је он једном клаузулом уз коју би притиснуо и свој лични печат. Поближе о овоме в. у *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, II, 139 и даље (=Kraelitz), или у *Прилозима*, VII, 255 (=мој реферат).

18) За превод „мало доцније“ (у турском тексту صكرهجه) в. J. Deny, *Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)*, стр. 324, § 517.

19) Овде је покушано делимично имитовање римоване прозе која се налази у оригиналу: *riz-i hazret-i B'ri ve rizâ-i hazret-i Gihandâri*. Смисао је јасан: „.... ни Бог ни Султан не желе....“

20) Диван (персијски *dīvân*) значи уопште „сабор, збор, савет, веће“, а онда и „кабинет, канцеларију“. Овде је, наравно, реч о *дивану* при босанском намесништву. У северној Африци и Египту, у свим лукама које су биле отворене страном трговини, реч *диван* је означавала једну опште познату институцију, која је у исто време била и царинарница и стовариште робе и коначиште и берза за стране трговце. Од речи диван у овом последњем смислу направили су Талијани своју реч *dogana*, а Французи *douane*. Упореди напомену Н. А. R. Gibb-а у *Ibn Battûta: Travels in Asia and Africa 1325 — 1354*, стр. 370.

21) Како се и на факсимилу бујурулдије види, овде је остављено доста простора непопуњено. Име татара (курира) је требало вероватно накнадно исписати, али се доцније на то заборавило. Иначе се редовно пази на то. Тако, на пример, Али Џелалудин паша шаље бујурулдију по свом дворском аги Мустафи (*Gl. z m.*, XXVIII, 25). Каткад само стоји да су бујурулдије отпремљене по хитрим татарима, или тачније: „по татарима брзога хода“ (в. у Кемуриној наведеној књизи на стр. 25: *سريع السير تاتارلى*).

22) По Кемурину рачуну, 19 шабану 1220 године одговара 8 јануар 1806! Грешка износи, дакле, близу два месеца.

Фехим Бајрактшаревић

RÉSUMÉ.

Un grand nombre de documents turcs concernant la première insurrection serbe ont été publiés par Sejjuddin Fehmi Kemura sous le titre *Prvi srpski ustanak pod Karagjorgjem od godine 1219 — 1804. do godine 1279. — 1862.* (Sarajevo 1916). Déjà, à ce moment-là, la critique a constaté que ce livre avait une certaine valeur comme collection de matériaux jusqu'alors inédits, mais que son auteur ne possédait point les qualifications nécessaires pour un travail scientifique sérieux. Les orientalistes aussi, de leur côté, pourraient faire différentes objections à la méthode générale de travail de son auteur. Entre autres, il faut rappeler que tous ces documents turcs ont été publiés non pas d'après leurs originaux, mais d'après les copies dans les registres (*sidjills*) des cadis de Sarajevo où ils étaient enregistrés comme les autres actes publics. Outre cela, le cheikh Kemura les a donnés seulement en transcription, sans facsimilés qui pourraient en permettre le contrôle et la comparaison. Dans un seul cas, notre auteur a fait la traduction d'après le document original, et cette traduction a paru ultérieurement, après son décès, dans les *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (*Mélanges de la littérature, langue, histoire et folklore*), tome III, p. 239—240. Mais dans ce cas-là, non seulement le facsimilé manque mais aussi la transcription du texte turc.

Un hasard favorable m'a mis en possession de l'original en question et j'ai pu le comparer avec la traduction de Kemura. Je m'aperçus qu'elle différait tellement de l'original qu'une révision radicale, ou plutôt une traduction nouvelle, en était nécessaire. Cette constatation me détermina à publier le document d'une manière scientifique comme on le fait en diplomatique, et à en donner une nouvelle traduction.

Le document en question est un *buyuruldu* du gouverneur général turc de Bosnie, seyyid Mustafa pacha, daté du 19 cha' bân 1220 de l'hégire (correspondant au 12 novembre 1805). Après avoir donné quelques détails sur cette espèce de

documents turcs en général, j'ai essayé de relever leur importance au point de vue de la diplomatie et de l'histoire. A mon avis, les *buyuruldis* mériteraient au moins une part de l'intérêt qu'on a déjà consacré aux *fermâns* turcs.

Lorsque j'en suis venu à l'étude spéciale de notre *buyuruldu*, j'ai déterminé la place qui lui revient dans les documents du livre de Kemura. Notre *buyuruldu* a été adressé aux autorités de Sarajevo afin qu'elles organisassent la résistance des Bosniaques contre les insurgés serbes et qu'ils aidassent à les subjuguier. Après avoir considéré le document au point de vue de la diplomatie, je fais suivre le déchiffrement et la traduction des vers inscrits autour du sceau du pacha mentionné, ce qui me donne l'occasion d'ajouter quelques détails sur sa vie et son séjour en Bosnie. Après cela, je donne le facsimilé, la transcription (en *neskhi*) et la traduction du document, accompagnée de notes et d'observations qui en facilitent la compréhension.*)

*) *Avis important.* Ici je tiens à rappeler au lecteur que, dans la reproduction du texte turc, j'ai été partout obligé de renoncer à l'emploi de certains signes spécialement arabes (*tešdid*, *hemza*, *kesra*, *fetha*, etc.), car l'imprimerie n'en dispose pas.